

Tadeusz Skoczek

Od dziewiętnastowiecznych pamiętników po dwudziestowieczną historię

Niepodległość i Pamięć 24/3 (59), 11-17

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Słowo wstępne

Od dziewiętnastowiecznych pamiętników po dwudziestowieczną historię

Kolejny numer „Niepodległości i Pamięci” jest równie interesujący jak poprzednie. Różnorodność tematyki, szerokie spektrum zainteresowania badawczego, materiały z wielu ośrodków naukowych niemal całej Polski – to w skrócie realizacja naszych zamierzeń programowych.

Rozpoczynamy artykułami przedstawicielek olsztyńskiego ośrodka naukowego. Jolanta Kowalik przedstawia nam obraz Polski, jaki przewija się podczas analizy artykułów rosyjskiego czasopisma „Russkaja Starina”. Wiele współczesnemu czytelnikowi powiedzą cytaty zamieszczone w tym periodyku w latach 1815–1830: o stosunku zaborcy do Polaków, o ocenie działań cara Aleksandra I (skądinąd koronowanego króla Polski), o narodowym charakterze naszych rodaków. Ważny to przyczynek do rozważań zawieranych w nierozwiązywalnym pytaniu – bić się czy nie bić. Lektura całego artykułu zmusza redaktora do postawienia postulatu badawczego: należy niektóre artykuły zaprezentować polskiej nauce, może nawet w wersji dwujęzycznej.

Z podobnym pomysłem powinniśmy się zetknąć przy lekturze artykułu monograficznego (nie tylko biografii) dotyczącego życia i twórczości Antoniego Wincentego Łazarowicza, carskiego urzędnika, Polaka w rosyjskiej służbie, ale też patrioty i nade wszystko nieznanego szerzej literata. Postulat konieczności przypomnienia jego utworów literackich i pamiętników będzie tu bardzo na miejscu.

Bardzo interesująco pisze Krzysztof Bąkała, kierownik Działu Edukacji w Muzeum Niepodległości. Jego artykuł tylko pozornie przyporządkować możemy do działu nauk pomocniczych historii. Niewielu autorów zajmuje się wykorzystaniem kartografii w badaniach historycznych, a już prawie nikt nie wie, jakie rarytasy znaleźć można w zasobach biblioteki naukowej Muzeum Niepodległości. Opis tych zasobów nie tylko przynosi walory informacyjne, zachęca do dalszych badań i poszukiwań. Omawiając poszczególne mapy rozszerza autor swoje konstatacje o szereg zagadnień. Interesując się dawnym województwem lwowskim w ramach projektu badawczego „Muzealia z okresu dwudziestolecia międzywojennego dotyczące województwa lwowskiego w zbiorach Muzeum Niepodległości” rozszerza

---

spektrum swoich dociekań naukowych na całą międzywojenną Rzeczpospolitą. Przykładowo omawiając „Mapę Małopolski z podziałem na województwa” konstruuje tabelę z wyszczególnieniem liczby ludności w poszczególnych powiatach. Przy analizowaniu „Mapy Placówek kulturalnych ZZK” (Związku Zawodowego Kolejarzy) pojawia się informacja, że... w zbiorach Muzeum Niepodległości znajduje się 14 woluminów sprawozdań tego związku. Ta informacja zainspiruje zapewne do dalszych badań i poszukiwań. Podobnie jak mapa występowania Kas Chorych, mapy poświęcone elektrowniom i elektryczności czy mapa automobilowa, a także mapy samochodowe z naniesionymi siatkami dróg. Zestawienia dotyczące elektryfikacji przynoszą dane zastanawiające współcześnie (elektrownie użyteczności publicznej, elektrownie prywatne, projektowane sieci przesyłowe). Mapa uprzemysłowienia oraz tabele przygotowane przez K. Bąkałą stanowić mogą bogate źródło do dalszych badań naukowych.

Dr Remigiusz Kasprzycki drugi już raz gości na łamach naszego kwartalnika. W numerze 1 z 2017 roku zamieściliśmy jego artykuł o losach dezercerów z Wojska Polskiego zbiegłych do Związku Radzieckiego¹. Szybko przekonywali się o swoim błędzie, marzyli o powrocie do Polski, wkalkulując nawet pobyt w więzieniu, jaki czekał dezercerów. Charakter owego artykułu omawiającego przypadki dezercji w latach 1921–1939 doskonale oddaje pierwsza część tytułu: *Miraże czerwonego rajy*. Obecne dociekania naukowe związane są również z wojskiem w okresie międzywojennym. Tym razem autor bada przypadki patologii w wojskowych i cywilnych jednostkach odpowiedzialnych za pobór do wojska. Wielu rekrutów usiłowało uniknąć służby wojskowej wykorzystując metody stare i znane – korupcję. Jednym ze źródeł wykorzystywanych w badaniach jest przedwojenna prasa opisująca przestępstwa tego typu w wojsku. Charakter artykułów zależał od opcji politycznych, jakie reprezentowały poszczególne redakcje. Współczesny czytelnik z pewnym zdziwieniem przyjmie jednak sytuacje, w których np. łódzki „Ekspres Ilustrowany” redagowany przez Sarę Poznańską, żonę znanego żydowskiego przemysłowca Maurycego ostro piętnuje negatywne postawy Żydów korumpujących urzędników Państwowej Komisji Uzupełnień. Zaskakują też artykuły zamieszczane na łamach anarchistyczno-

---

¹ R. Kasprzycki, *Miraże Czerwonego Raju. Losy dezercerów z Wojska Polskiego w Związku Radzieckim w latach 1921–1939*, „Niepodległość i Pamięć” 2017, R. 24, nr 1(57), s. 129–156.

-komunistycznego tygodnika „Polska Wolność”, z reguły broniącego Żydów przed antysemityzmem, w przypadkach korupcji wprost obiektywnie piętnujące przykłady korupcji oraz żydowskie oszustwa. Tadeusz Wieniawa-Długoszowski, daleki krewny generała Bolesława – bezrefleksyjnego piłsudczyka, był zdecydowanym przeciwnikiem rządów sanacji. Takie przypadki zdarzały się w badanym okresie, co wyraźnie odróżniało lata II RP od czasów nam współczesnych. Warto podkreślić szeroki wachlarz archiwaliów wykorzystywanych w omawianym artykule, wspomnień oraz prac analitycznych (między innymi monografie Janusza Mierzwy *Starostowie Polski międzywojennej* oraz Jerzego Grzybowskiego *Białorusini w polskich formacjach wojskowych w latach 1918–1945*). Omawiane przypadki patologii mogą dziś stanowić materiał wyjściowy sensacyjnych filmów.

Z dużym zainteresowaniem przeczytamy artykuł profesora Wojciecha Włodarkiewicza o broni pancernej wyprodukowanej tuż przed II wojną światową. Jest to bardzo starannie udokumentowany materiał historyka wojskowości z fragmentami komentarza współczesnego humanisty. Wystarczy przywołać opinie autora na temat tragicznego braku wykorzystania polskiego potencjału uzbrojenia wobec braku wyobraźni wyższych dowódców oraz braku koordynacji działań różnych struktur wojskowych. Pojawia się też refleksja, czy nauka płynąca z historii nie powinna być przestrogą dla współczesnych działań.

Profesor Danuta Mucha zajmuje się w naszym piśmie udziałem Polaków w ruchu niepodległościowym Meksyku. Trudne to były wybory, trudne życie. I tragiczne – walczyli nasi rodacy na wszystkich frontach, często stając naprzeciw siebie. Byli powstańcy, uciekinierzy z Europy, ale też zwykli awanturnicy tworzyli historię dziewiętnastowiecznego Meksyku (po II wojnie światowej w tutejszym sierocińcu Santa Rosa przebywało wiele polskich dzieci). Danuta Mucha jest też autorką słownika biobibliograficznego *Polacy w Ameryce Łacińskiej* (2016), wpisującego się w bogatą literaturę przedmiotu badawczego². Jej zainteresowania badawcze są bardzo szerokie, zbliżone

---

² M. Kula, *Stan badań na Polonię w Ameryce Łacińskiej*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, pod red. H. Kubiaka i A. Pilcha, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976; Z. Dobosiewicz, W. Rómmel, *Polonia w Ameryce Łacińskiej*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1977; *Dzieje Polonii w Ameryce Łacińskiej*, pod red. M. Kuli, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1977; E.S. Urbański, *Sylwetki polskie w Ameryce Łacińskiej XIX i XX wieku*, Artex Publishing, Warszawa 1991; *Emigracja, Polonia, Ameryka Łacińska. Procesy emigracji*

---

do misji, jaką realizuje Muzeum Niepodległości. Jest autorką monografii życia i twórczości Danuty Wawiłow (1942–1999), ekspatriantki z Rosji, autorki wielu kanonicznych utworów dla dzieci, poezji i piosenek (w repertuarze Lady Pank, Grzegorza Turnaua, Anny Brody). Badała twórczość Igora Sikiryckiego (1920–1985) pisarza urodzonego w Brześciu nad Bugiem, wydając monografię tego twórcy. Jest też poetką, autorką wielu tomów wierszy.

Igor Mielnikow (Ihar Melnikau) pisał już w naszym piśmie. Jego artykuł o tzw. „Białoruskiej liście katyńskiej” przybliżył nieco wiedzę polskiego czytelnika do problematyki poszukiwania dokumentacji również w archiwach białoruskich. Analizując źródła oraz publikacje polskie i białoruskie podaje Mielnikow konkretną liczbę więźniów przewiezionych na rozkaz Berrii do Mińska, wymordowanych prawdopodobnie w Kuropatach. Ponieważ historycy dysponują już tzw. „Ukraińską listą katyńską” spodziewa się, że należy szukać i listy białoruskiej³. Tekst ten został również zaprezentowany podczas konferencji zorganizowanej przez Muzeum Niepodległości, Dom Spotkań z Historią oraz Muzeum Katyńskie (17–19 września 2015) pt. „Pamięć Pokoleń 2015”⁴.

Obecnie publikujemy kolejny tekst I. Mielnikowa przywracający pamięć o białoruskich żołnierzach służących w polskich siłach zbrojnych. Temat to bolesny i mało znany. W dodatku bardzo wrażliwy. Dotyczy bowiem losu żołnierzy, mieszkańców dawnych ziem polskich znajdujących się po Jałcie na terenie sowieckiej Białorusi. W sanacyjnej Polsce mieszkańcy tych ziem wcieleni do polskiego wojska służyli na zachodnich rubieżach RP, realizując

---

i osadnictwa Polaków w Ameryce Łacińskiej i ich odzwierciedlenie w świadomości zbiorowej, pod red. T. Palecznego, Centrum Studiów Latinoamerykańskich UW, Warszawa 1996; *Zbiorowości etniczne w Ameryce Łacińskiej. Odrębność czy asymilacja*, pod red. T. Palecznego, Centrum Studiów Latinoamerykańskich UW, Warszawa 2001; J. Mazurek, *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 r.)*, MHPRL, Warszawa 2006; *Polacy pod Krzyżem Południa/Os poloneses sob o Cruzeiro do Sul*, red. J. Mazurek, Biblioteka Iberyjska UW, Warszawa 2009; J. Mazurek, *Chłopskie wychodźstwo z ziem polskich do krajów Ameryki Łacińskiej w publicystyce i myśli społeczno-politycznej Jana Hempła/Peasant emigration from the Polish territory to the Latin-American countries in the journalism and the thought of Jan Hempel*, „Myśl Ludowa” 2016, nr 8, s. 97–112.

³ Ihar Melnikau, *Białoruska tajemnica Katynia*, „Niepodległość i Pamięć” 2014, R. 21, nr 3–4(47–48), s. 265–270.

⁴ Szczegóły zob. <http://www.muzeumkatynskie.pl/pl/59505/1189/aktualnosci.html>

---

swoiście pojętą ówczesną politykę narodowościową. W 1939 roku przeżyli gehennę walki z Niemcami, szczególnie wykrwawiając się w bitwie pod Mławą. Internowani przez wojska Stalina po 17 września 1939, tak jak większość polskich żołnierzy trafiali do łagrów. Z armią Andersa uzyskali wolność, wielką daniną krwi okupili kampanię włoską i bitwę pod Monte Cassino. Nieliczni, decydując się na pozostanie z kolegami na Zachodzie, uchronili życie. Powracający w rodzinne strony, zastawali już zmienione granice. Jako obywatele sowieckiej Białorusi służyący na Zachodzie z reguły znowu trafiali do łagrów. Mielnikow prezentuje swój punkt widzenia podając, że w 1939 roku w szeregach Wojska Polskiego służyło około 70 tysięcy Białorusinów. Precyzując warto dodać, że byli to obywatele polscy (mieszkańcy województw: wileńskiego, nowogrodzkiego, białostockiego, poleskiego) zamieszkujący tereny obecnej Białorusi. Rekrutowali się przeważnie z klasy chłopskiej, dla której termin „narodowość” nie stanowił jakiegoś specjalnego wyznacznika, definiowali się zazwyczaj jako „tutejsi”. Mielnikow jest niezwykle zasłużonym badaczem i organizatorem wielu wystaw, stawiającym sobie szczytny cel zachowania pamięci o kulturze Polesia i martyrologii Białorusinów podczas wojny z Niemcami oraz w czasach stalinowskiego terroru. Warto dodać, że Fundacja Kresy – Syberia w ramach projektu Muzeum Wirtualnego przedstawia w Internecie wystawę Jerzego Grzybowskiego (IPN) pt. „Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych 1918–1939”⁵.

Kolejny raz prezentował Igor Mielnikow temat na konferencji IPN w Katowicach (8 grudnia 2016) pod tytułem „*Orka na ugorze*”. *Białorusini w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie – walka o pamięć na Białorusi*. Niedawno zaś (15 maja 2017) przedstawił w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie książkę pt. *Odyseja Poleszuka* wydaną na Białorusi jego staraniem i z jego autorskim opracowaniem. Jest to niezwykle cenny dokument epoki i źródło – wspomnienia Pawła Niczyparuka, który opisuje swój pobyt w sowieckich więzieniach, łagrach Gułagu oraz walkę z Niemcami w szeregach II Korpusu Polskiego we Włoszech. Urodzony w sierpniu 1902 roku w miejscowości Żerdzieczno (obecnie powiat Kobryń, obwód brzeski), w lutym 1941 roku został aresztowany i zesłany do obozu Gułag w regionie swierdłowskim. W 1942 roku wstąpił do Armii Andersa, w szeregach II Korpusu Polskiego walczył przeciwko

---

⁵ Zob. <http://kresy-siberia.org/wystawy/bialorusini/>

Niemcom we Włoszech. Warto zaprezentować te wspomnienia również polskiemu czytelnikowi. Warto również przypomnieć wszystkie wystawy inspirowane przez Igora Mielnikowa⁶ w Muzeum Niepodległości, także imprezy organizowane z innymi organizacjami z Białorusi. Píše o tym szczegółowo Jan Engelgard.

Tematyką operacji katyńskiej zajmuje się od lat profesor Krzysztof Jasiewicz. Tym razem przedstawia nam genezę kompleksowej strategii pozyskiwania współpracowników spośród aresztowanych wojskowych i inteligencji oraz eksterminację nieprzydatnej większości, w imię celu nadrzędnego – stworzenia na podbitych terenach swoich ekspozytur i rządów. Podobną strategię zastosowano w Finlandii... jednak bez większego skutku.

Profesor Helena Krasowska w doskonały sposób rozszerza tematykę mało obecną dotąd na łamach naszego kwartalnika. Jej artykuł o niematerialnym dziedzictwie Polaków rzuconych przez wiatr historii na Bukowinę Karpacką (Górale Czadeccy) oraz Seklerów (wędrownie plemiona tureckie przyjmujące język i kulturę węgierską), przybliżyła nam problematykę nieczęsto obecną w analizach naukowych. A przecież w Polsce organizowany jest od blisko 30 lat Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny „Bukowińskie Spotkania”, wychodzą książki naukowe i publicystyczne. Polacy z Bukowiny utrzymali polską tożsamość, dzięki pieczołowicie kultywowanemu obyczajowi, dzięki religii i kulturze. Bogata literatura przedmiotu podawana przez H. Krasowską zachęca do poszerzania lektury⁷.

---

⁶ Prezentacja filmu *Warszawska rubież. Białorusini w Wojsku Polskim* (4 lutego 2015). Zob. <http://muzeum-niepodleglosci.pl/aktualnosci/filmowe-konfrontacje-historyczne-2/>

⁷ Warto też sięgnąć po inne pozycje. Zob. K. Feleszka (red), *Bukowina po stronie dialogu*, Wyd. Pogranicze, Sejny 1999; A. Koseski, *W kręgu Bukowiny*, „Przegląd Humanistyczny”, Warszawa 2000, nr 3, s. 32–37; S. Janocha, *Bukowina – bogaty kraj biednych ludzi. Polacy na Bukowinie*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego” 2001, t. 10, s. 67–78; Idem, *Ziemia Czadeccka – ziemią przodków*, op. cit. s. 79–86; A. Kastory, *Walka dyplomatyczna o Besarabię i Bukowinę w 1940 r.*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 2002, t. 10, s. 71–89; *Bliżej siebie. Polacy i Rumuni a historyczne i kulturalne dziedzictwo Europy. Materiały z sympozjum/ Mai aproape unii de alții: polonezii și români raportați la patrimoniul istoric și cultural al Europei. Materialele simpozionului*, oprac. red. S. Iachimovschi texte în limba română, E. Wieruszewska teksty polskie, Związek Polaków w Rumunii, Suceava 2007; J. Bujak et al., *Bukowina ocalona od zapomnienia*, Fundacja Bukowińska „Bratnia Pomoc”, Lubań 2013; J. Bujak, *Bukowińczycy w legionach polskich*,

---

W roku przyszłym przypadnie 50. rocznica powstania Uniwersytetu w Białymstoku. Uczelnia powołana pierwotnie (15 lipca 1968) jako Wyższa Szkoła Nauczycielska, później działająca wiele lat jako filia Uniwersytetu Warszawskiego, od 1997 jest pełnoprawną, samodzielną uczelnią akademicką. Joanna E. Dąbrowska zadała sobie trud kwerendy archiwalnej przybliżając nam wieloletnie starania o samodzielność białostockiej Alma Mater (niektóre dokumenty warte upowszechnienia do dnia dzisiejszego spoczywają w archiwach). Kolejnym tematem mogą być losy usamodzielniania się białostockiego oddziału Telewizji Polskiej, wiele lat działającego niesamodzielnie, jako agenda Warszawskiego Ośrodka TVP⁸.

Stanisław Dziedzic konsekwentnie realizuje kolejne wątki tematu badawczego Muzeum Niepodległości „Kultura studencka – obszar wolności w PRL”. W bieżącym numerze zamieszczamy artykuł biograficzny poświęcony Piotrowi Szczerskiemu (1953–2015), zapowiadając w następnym esej o Irenie Wollen (1934–2011).

Zapraszamy do lektury

Tadeusz Skoczek

„Płaj” 2014, t. 49, s. 128–139; *Polska i Rumunia. Wspólnie – obok – blisko/Polonia și România: împreună – alături – aproape*, oprac. red. i korekta tekstów rumuńskich S. Iachimovschi, oprac. red. i korekta tekstów polskich K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii, Suceava 2015.

⁸ Zob. m.in. *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne. Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Ukraina, Materiały z konferencji naukowej*, pod red. A. Sadowskiego, T. Skoczka, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2001; *Mniejszości narodowe i etniczne w mediach elektronicznych, Materiały z konferencji naukowej*, pod red. A. Sadowskiego, T. Skoczka, Instytut Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2002.